

Posudek na dizertační práci: Mgr. Nina Zemanová: **Osudy pošumavské šlechty po druhé světové válce**. Disertační práce. Fakulta humanitních studií UK, Pracoviště historické sociologie

Školitel: doc. JUDr. PhDr. Jan Štemberk, Ph.D.

Ve své rozsáhlé disertační práci si Mgr. Nina Zemanová vytkla nelehký cíl spočívající v analýze proměny situace šlechty ve vybrané lokalitě Klatovska na konci druhé světové války, v období velmi složitém po stránce právní a politické a celkově obtížně uchopitelném. Složitost je umocněna i absencí rozsáhlejší původní domácí literatury týkající se nejen „české“ ale zejména „německé“ šlechty v uvedeném období.

Práce je členěna do čtyř celků strukturovaných podkapitolami; už na první pohled působí toto dělení logicky a názvy kapitol a podkapitol jasně definují příslušný obsah.

Autorka si pro svou práci vybrala tři zástupce šlechtické obce, prince Josefa Windischgrätze, Otomara šlechtice von Pelikána a Georga Heintschela šlechtice von Heinegg. Tito tři zástupci bývalé šlechtické vrstvy měli své majetky rozloženy na poměrně geograficky malém území šumavského podhůří, na území okresů Klatovska a Sušicka. Princ Josef Windischgrätz, na jehož velkostatku se nacházel hrad a zámek Velhartice, šlechtic Otomar von Pelikán, kterému patřil zámek a přílehlé pozemky v Hlavňovicích, a nakonec šlechtic Georg Heintschel von Heinegg, což byl majitel velkostatku a zámku v Kojšicích u Jiříčné. Geografická blízkost, podobná úrodnost či spíše neúrodnost půdy (Velkostatky těchto třech majitelů se jen těžko mohly srovnávat s velkostatky v úrodnějších a nížinatých oblastech) a přibližně stejná rozloha na níž všechny tři velkostatkáři hospodařili (několik stovek hektarů) autorce umožnilo vzájemnou komparaci.

Autorka zvolila muže, kteří měli společný nejen geografické umístění a rozlohu svých velkostatků. Všichni se měli narodit v 90. letech 19. století, společný byl i „obcovací“ jazyk. Mgr. Nině Zemanové se tak nabídl na první pohled velmi „exkluzivní“ soubor nabízející se ke komparaci. Přesto je i autorce disertace zřejmé, že umístění na společenském žebříčku bylo i přes šlechtické predikáty rozdílné Windischgrätz pocházel z knížecího rodu, Pelikán a Heintschel pocházeli z nobiletovaných rodin v prvním případě z úřednické v druhém z podnikatelské rodiny. Porovnání by ztrácelo opodstatnění nepřijít převratné politické a společenské změně roku 1918 ztrácelo by srovnání opodstatnění. První republika učinila ze všech tří šlechticů rozdílné hierarchie velkostatkáře se stejnými podmínkami a stejnými problémy. Přesto se domnívám, že tvrzení autorky, že „vývoj po první světové válce znamenal pro všechny šlechtice citelnou ránu, protože se změnil status quo tehdejší společnosti“, je

domněnkou, kterou není možné ověřit v dochovaných materiálech osobní povahy. Autorka, pravděpodobně při snaze situaci mužů navázat na myšlenky Austina Harringtona (HARRINGTON, Austin et al. *Moderní sociální teorie*. Praha: Portál, 2006), tak tvrdí, že „přestaly fungovat tradiční sociální struktury založené na vrozených predispozicích podle toho, do čeho se daný jedinec narodil. Naopak začaly převažovat meritokratické struktury založené na úspěchu, a nikoliv na předem daném předurčení“. O výhodách daných jim pouze na základě jejich původu, lze hovořit pouze u Windischgrätze. Životní strategie Pelikána a Heintschela, příslušníků nobilitovaných rodin s pozemkovým zázemím, které se svým životním stylem příliš nelišily od ostatních úřednických a podnikatelských rodin, byly pravděpodobně jiné. V čem se ovšem autorka nemýlí, je fakt, že první pozemková reforma rozdělila mezi třemi dotčenými velkostatkáři smyla a dopadla na všechny stejnou měrou a mohla sebou přinést „negativní stanoviska vůči nově ustavenému národnímu státu“.

Podobnosti osudů třech vybraných velkostatkářů se rozcházejí v období nacistické okupace, aby se opět přiblížily v době těsně po válce, kdy byli všichni tři označeni za osoby německé národnosti a na tomto základě jim byl zkonfiskován majetek. Zároveň se všichni ocitli před soudem.

Autorka sama přiznává, že koncept práce by byl nosnější, kdyby se soubor tří velkostatkářů podařilo komparovat s dalšími pošumavskými bývalými příslušníky šlechty Georga Schreinerera, Rudolfa Lumbeho, Adalberta Schönborna ad. Tyto šlechtice už podle informace Mgr. Zemánkové zpracovává Mgr. Lukáš Kopecký na Univerzitě Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem. Je škodou, že s případy těchto šlechticů není v práci více pracováno. Spolu s Mgr. Zemánkovou lze doufat, že k autorskému průniku a sjednocení studií do monografie k pošumavské šlechtě v německém jazykovém prostředí dojde někdy v blízké budoucnosti.

Pozitivně lze hodnotit autorčin rozbor pohledu na kolaboraci a metodologická východiska, která si ních vyvodila. Autorka podrobila rozboru i vymezení odboje a nechtěně tak poukázala i na faktor, který zde měl mít své místo v analytické části práce. Na širším území Klatovska se i v rámci šlechtické společnosti nacházely osoby stojící v opozici vůči nacistickému režimu, byly jím sledovány či dokonce perzekuovány. Právě v komparaci s těmito opačnými modely chování mohly být autorčiny, jinak zajímavé závěry, ještě podepřeny.

I přes zjevný důraz na období po druhé světové válce autorka nemohla opomenout ani, pro velké pozemkové vlastníky složité období meziválečného vývoje českého státu, kdy se rozsáhlé strukturální změny odrážely jak v sociální, hospodářské i politické sféře, tak i v kultuře a každodenním životě. Státem protlačované rovnostářství znamenalo nejen ohrožení majetků

velkých vlastníků půdy z řady bývalých společenské špičky – aristokracie, ale i jejich společenského statusu.

Autorka poukazuje na fakt, že se „v soukromé korespondenci nadále běžně používaly tituly a šlechtická oslovení, protože do těchto jejich soukromých záležitostí neměl stát přístup a oni zde tedy mohli nadále udržet habitus, v němž vyrostli a na který byli zvyklí z doby před zánikem Rakouska-Uherska. Tento habitus se nemohl vytratit pouhým přijetím jakéhokoliv zákona.“ Plně se s Mgr. Zemanovou v tomto ztotožňuji a jen doplňuji, že se oslovení nevytratilo ani z obchodní korespondence, a to ani pod hrozbou porušení zákona. Vnímání šlechty jako stále té elitní společenské vrstvy mělo v průběhu dvaceti let trvání první republiky (celkem pochopitelnou) setrvačnost. Její „vymizení“ ze společenských žurnálů nebylo také dokonáno. Šlechta se svým kosmopolitním způsobem života byla leckteré rodině „nových“ elit vzorem (často však nedostižným). Konexe na vysokou společnost v Evropě a zámoří nebyly zpřetrhány a trávení volného času v proslulých letoviscích nezaznamenalo v prostředí šlechty výraznějších změn. Ekonomický potenciál šlechty byl omezen také jen do určité míry a finanční možnosti byly u řady bývalých šlechtických rodin stále enormní.

Nutno konstatovat, že autorčin rozbor stávající literatury k tématu působí poněkud zmatečně a absentují zde zejména některé zásadní práce poslední doby (zejména ty věnující se šlechtě v období nacistické nadvlády) a tematizující oblast kolaborace či odboje.

Mgr. Zemánková svou disertační práci opřela o velké množství pramenů osobní povahy, ale i o archivální úřední povahy či prameny z provenience lokálních a centrálních správních úřadů. Mgr. Zemanová charakterizuje pramennou základnu doby válečné a poválečné za „velmi dobře zdokumentovanou skrze poválečné soudní spisy všech tří šlechticů“. Musíme ovšem brát v potaz, že se jedná, zejména u dokumentů vzniklých po květnu 1945, o dokumenty psané za určitým účelem a pod nesporným tlakem. K materiálům osobní povahy vzniklých v dobách, jakým byl protektorát a období relativní svobody v letech 1945-1948, je nutno přistupovat s větší kritičností a opatrností. Mgr. Zemanová se, kde to bylo možné, pokusila doplnit tyto informace i z jiných zdrojů, ale zcela pochopitelně to ne vždy pramenná základna umožnila. Dotčené prameny Mgr. Zemanová komparovala s rozsáhlým a nesporně hodnotným korpusem pramenů získaných metodou oral history. Přesto lze autorce vytknout absenci některých pramenů úřední povahy (Pozemkový úřad pro Čechy a Moravu, Zemský úřad, zprávy SD) či absenci dobového tisku.

Práce je napsána poměrně kvalitně, kultivovaným jazykem, občas se však objevují stylistické neobratnosti typu: „Windischgrätz je (...) příkladem nekolaborace, v kontextu 20. století střední Evropy“ (s. 10). Příliš srozumitelně nepůsobí ani formulace otázky č. 8.: „Tato otázka se týká

zejména toho, zda jednotlivé soudní pře či konfiskace nebyly znovu otevřeny a znovu prozkoumány. A pokud ano, jaký pro to byl důvod a jak tento nový rozbor dopadl“ (s. 18); několik monografií o životě šlechty (S. 19); ačkoliv se rok 1918, zrušení šlechtických titulů a pozemková reforma snažil společnost nivelizovat (s. 21); což dokládá i to, že v době první byli místní šlechtici (s. 29).

Mgr. Zemanová i přes všechny vyřčené výhrady předložila kvalitní práci opírající se o intenzivní archivní výzkum. Disertační práce nepochybně splňuje požadavky kladené na tento typ odborné práce, a proto ji doporučuji k obhajobě.

Otázky: Je možné na základě vašeho studia pramenů konstatovat, jaký byl vztah jednotlivých vámi vybraných šlechticů k nástupnickým státům Rakousko-Uherska a k Československu? Naplnil následný nacistický režim očekávání dotčených šlechticů na „změnu k lepšímu“? Jak se proměnily vztahy vybraných šlechticů k rodinám, které zastávaly vůči nacistickému režimu opačné postoje, a to jak v době okupace, tak i v období po květnu 1945?

PhDr. Miloš Hořejš Ph.D.

Národní technické muzeum

V Praze den 18.12. 2019